

Taudinselitys

LAURI HONKO *Krankheitsprojektilc*. Untersuchung über eine urtümliche Krankheitserklärung. — FF Communications N:o 178. Helsinki 1959. 258 sivua, 6 karttaa.

Vuonna 1922 julkaisi Ilmari Manninen väitöskirjansa »Die dämonistischen Krankheiten in finnischen Volksaberglauben». Sen jälkeen ei Suomessa ole juuri ensinkään tutkittu kansanomaista lääketiedettä. Kun Lauri Honko ryhtyi perehtymään aineistoon, mikä sitten Mannisen päivien oli saatu järjestetyksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkistossa, hän saattoi todeta, että materiaali oli viime vuosien keräyksissä huomattavasti lisääntynyt ja monipuolistunut. Jo tämä seikka aiheutti sen, että kuva suomalaisesta varhaiskantaudesta tauti- ja parannusopista osoittautui harhauttavaksi. Tähän tulee lisäksi se, että 1920-luvun tutkimus yksinkertaisti kysymyksenasettelunsa: se lähti siitä, että kaikki taudit ovat vainajien aiheuttamia (vainajiin luettuina myös esim. paikalliset haltijat). Onkin niin, että vainajilla on eräiden kansojen käsityksen mukaan osuus tauteihin. Silti esim. termi demonistinen tauti on vain yleistys: tämántapaisten epämääräisten termien varjoon voidaan sijoittaa mitä erilaisimpia elämänilmiöitä, joilla kenties on hyvinkin erilainen alkuperä ja funktio. — Lauri Hongon on ollut kautta linjan suoritettava uudisraivaajan ja uudelleenmuokkaajan työtä. Entisestä ei ole jäänyt paljoakaan jäljelle.

Miten monimutkaisista asioista kansanomaisessa tautiopissa on kysymys,

sen osoittaa Honko teoksensa ensimmäisissä yleisissä luvuissa. Niinpä »meidän» — siis nykyaikaisten ihmisten — kielenkäytössämme tarkoitetaan kuoleamalla hetkeä, jolloin elintoiminnat lopullisesti lakkaavat. »Primitiivi» sen sijaan käsittää, että kuoleman hetki on samantapainen ylimenon hetki kuin siirtyminen nuoruudesta täysi-ikäisyyteen, naimattomuudesta häiden kautta aviosäättyyn jne. Sellaiset käsitteet kuin »luonnollinen» ja »luonnoton» kuolema eivät ole tämän ajattelun kannalta selitettävissä samoin kuin »meidän» ajattelumme kannalta. Taistelussa vihollisen kanssa surmansa saanut kuolee »primitiivin» mukaan luonnollisen kuoleman, koska jokainen käsittää kuoleman aiheuttajan. Mutta kuka aiheuttaa tautikuoleman? Se on ensi katsannolta »primitiivistä» luonnoton; hänen on välttämätöntä siirtää sekin luonnollisen, konventionaalisen piiriin. Tällöin tarjoutuu avuksi se seikka, että konventionaaliseen kuuluvat myös jumalat, demonit, kateet jne. Mainitsen vain yhden kuolemanselityksen; on myös muita.

Paralleelisia kuolemanselityksille ovat taudinselitykset. Parantajan ensimmäisenä tehtävänä on päästä perille siitä, kuka tai mikä aiheuttaa sairauden. Hänen perustavoitteenaan on osoittaa, että taudin aiheuttajat eivät ole poikkeuksellisia, outoja, luonnottomia ilmiöitä, vaan

kuuluvat jotakin tietä luonnollisen piiriin. Sairastunut vain on jostakin syystä rikkonut konventionaalista elämänjärjestyksestä vastaan, mikä aiheuttaa sen, että elämänjärjestyksen vaalijat, sanokaamme vainajat tai jumalat, kostavat hänelle: häntä rangaistaan. Tai noidat, pahantahtoiset, rikkovat samaisen järjestyksen ottaen uhrikseen ihmisen tai eläimen: sairastunut oli äsken subjekti, nyt objekti. Parantajan tehtävänä on pyrkiä pääsemään selville, missä kohdin elämänjärjestys on rikkoutunut, kuka on aiheuttanut rikkoutumisen ja miten se on tapahtunut. Toiseksi hänen tehtävänsä on palauttaa järjestys entisenlaiseksi. Juuri tämä on parantuminen.

Taudinselityksiä on lukuisia. Jotkin ovat dominantteja toisilla maailman seuduilla, jotkin toisilla. Niitä tavataan myös rinnan samoilla seuduilla. Laajimmin tunnettuja ovat taburikosselitys, sielunmenetysselitys, hengentunkeutumis selitys, matoselitys ja projektiiviselitys. Taburikosselitys merkitsee seuraavaa: Taudit aiheutuvat uskonnollisten ja sosiaalisten normien noudattamattomuudesta. Mikäli sairastunut noudattamaan normeja, hän on terve. Parantajan ainoa tehtävä on ohjata normien rikkoja tietämään ja käsittämään, missä kohdin hän on poikennut normeista. Sielunmenetysselitys pohjautuu samantapaisiin edellytyksiin. Ihmisen sielun — terveyden kannalta arvokkaan substanssin — arvellaan voivat lähteä unen, säikähdysten, jopa aivastuksen yhteydessä hukkaileille. Yleinen luulo on, ettei tämä tapahdu nukkujan, säikähtäjän tai aivastajan vapaasta tahdosta: sukulaisvainajat käyvät noutamassa omaistensa sieluja Tuonelaan, ilmeisesti siksi, että asianomainen on tavalla tai toisella rikkonut vainajain huolta koskevia sosiaalisia normeja tai muista syistä. Ihminen siis menettää sielunsa eli, nykykielillä, sairastuu. Parantajan on palautettava sielu ruumiiseen. Sitä varten hänen on eri menetelmin otettava selkoa, missä sielu on; hän suorittaa transsi-

tilassa retken Tuonelaan, taivaaseen tai minne milloinkin. Sielunmenetysselityksen yhteydessä ei tähdennetä erityisesti normienrikkomisaspektia, mutta sen täytyy olla koko käyttäytymisen lähtökohdana. Vainajain osuus ei voi olla muu kuin rankaisijan; kun he suostuvat palauttamaan sielun, heidät on jotenkuten lepytetty. Parantaja on siis palauttanut järjestyksen suostuttelemalla normien kontrolloijat leppeyteen. Uusi rikkomus tietysti aiheuttaa uuden sielunmenetyksen ja uuden sielunnoudon. — Olen edellä täsmentänyt Lauri Hongon ehkä hieman epämääräistä esitystä tämän taudinselityksen aatteesta.

Toisen ryhmän muodostavat ne kolme taudinselitystä, joiden mukaan sairastuneen ruumiiseen on muka tunkeutunut jotakin vierasta, siihen kuulumatonta. Ensiksikin voi ruumiiseen sijoittua jokin paha henkiolento — tämä on tuttu selitys esim. Raamatusta ja keskiajan kirkon piirissä. Parantajan tehtävänä on tunnistaa »demoni». Usein hän onnistuu siirtämään sen ihmisestä esim. eläimeen. Toiseksi voi ruumiin johonkin osaan tunkeutua mato, joka aiheuttaa liikkumisellaan kipuja. Parantajan tehtävänä on etsiä mato ja poistaa se. Yleisimpiä taudinselityksiä on ns. *projektiiviselitys*: taudin aiheuttaa konkreettinen esine, jonka joku on ampunut.

Eri taudinselitykset kuuluvat tietysti eri ajattelun piiriin. Vastakkain voidaan asettaa esim. käsitykset: sairastuneen tulee jotakin lisää. Toisaalta: sairastunut on rikkonut — joku on rikkonut sairastunutta vastaan. Kaikissa tapauksissa parantajan on saatettava suhteet tasapainoon: hankittava takaisin menetetty tai poistettava liikanainen; tai eliminointava rikos. Näin palautuu järjestys, mikä on välttämätön paitsi yksilön, myös ryhmän kannalta. Poikkeamuksia järjestyksestä ei saa olla.

Lauri Honko ryhtyy laajahkon johdannon jälkeen, jonka periaatteellista käsitteidenmäärittelyä olen selostanut,

pohtimaan muudatta taudinselitystä: äsken mainittua projektiiselitystä.

Tekijä on vakuuttavasti osoittanut esimerkeiksi valitsemiensa taudinselitysten ikivanhuuden. Erityisesti projektiiselityksen kohdalla hän perustelee sitä, että kysymyksessä todella on »eine urtümliche Krankheitsklärung» — tämä on teoksen aliotsake — varsin yksityiskohdaisesti. Hän poimii esimerkkejä yhtä hyvin aasialaisesta, amerikkalaisesta, australialaisesta kuin afrikkalaisesta projektiiliperinteestä. Ei vähimmin kiintoisia ja merkityksellisiä ovat tiedot, joita hän on etsinyt esiin muinaisten korkeakulttuurien piiristä. Tämä luku osoittaa tekijän käyneen kärsivällisesti läpi huomattavan määrän kirjallisuutta; kenties vähempikin tietojen esillepano olisi hänen tehtävänsä kannalta riittänyt, semminkin kun teoksessa on yleiskatsauksellisia karttoja. Luvun varsinaisena tarkoituksena ei kuitenkaan ole osoittaa, miten vanha on ja missä maailman ääriässä projektiiselitys näyttäytyy. Tekijä tahtoo lähinnä vastata kysymykseen: miten sijoittuu suomalainen projektiiselityspe-rinne kansainväliseen perinnekenttään.

On mahdollista sanoa toisinkin. Kansainvälistä projektiiselitystä käsittelevä luku on pikakuva, jonka piirteitä täsmennetään koekentältä, Suomesta, hankituilla yksityiskohdilla. Kun tuossa aikaisemmassa luvussa ikäänkuin liu'utetaan kysymyksen ohi, nyt tartutaan jokaiseen erilliskysymykseen. Koekenttä on maantieteellisesti suppea, siis hallittavissa. Mutta ennen kaikkea: projektiiliperinne on vain perinne perinteen joukossa — muu perinne on tietysti muovailnut projektiiliperinnettä. Muu perinne on Suomessa helposti tavoitettavissa. Suomen yleiset kulttuurisuhteet ovat tekijälle tunnettuja. Projektiiliperinne on elävää ja monipuolista. Koekentällä suoritettu projektiiselityksen elämän tarkastelu antaa vastauksen kysymykseen: mikä on tämän taudinselityksen (ja yleensäkin taudinselitysten) funktio jonkin tietyn rajoitetulla alueella

tavattavan yhteisön piirissä. Taudin selityksen funktio on ex analogia muidenkin yhteisöjen piirissä ainakin jossakin mielessä samankaltainen.

Näin täydentävät yleinen osa ja erikoisosa toisiaan. Teoksen loppuun luettuaamme olemme saaneet havainnollisen kuvan projektiiliperinteen historiasta, mutta emme vain sen historiasta vaan myös sen funktiosta.

Lauri Hongon teoksessa käsitellään lähinnä kolmea suomalaista projektiilien aiheuttamaksi arveltua tautia: 1) ammusta eli lentoa, 2) pistosta ja 3) ruttoa. Ammus eli lento on kotieläinten tauti, pistos on äkillinen, 'pistävä' ihmisten tauti, rutto taas äkillinen, epideminen ihmisen ja eläimen tauti. Tekijä keskittyy valaisemaan projektiiliperinnettä ennen muuta taudin selittäjän ja parantajan kannalta. Psykologinen perustilanne on niin ollen parantamistilanne. Pääprobleemit ovat laadultaan perinneanalyttisiä, perinnepsykologisia, motiivihistoriallisia ja kulttuurimaantieteellisiä. Tavoitteena on osoittaa parantamistoitumuksen ideaalikaava ja vihdoin projektiiselityksen funktio sosiaalisessa kentässä.

Aineisto, jota käyttäen tekijä vastaa kysymyksiinsä, jakaantuu kolmeen lajiin: uskomuksiin, memoraatteihin ja ns. loitsuihin. Viimeksi mainittuun perinnelajiin on kivettynyt vanhakantaista myytistöä. Nykyajan uskontojentutkimus antaa myyteille — niistä ovat ammentaneet ns. syntylöitsut — yhä suuremman arvon: niihin sisältyy riittien normikaavoja. Normikaavoihin vetoavat riitin suorittajat, jopa he aktuaalisessa tilanteessa kertaavat myytin: se, mikä tapahtui *in illo tempore*, kun kaikki olevainen luotiin, uudistetaan parantamistilanteessa.

Hyvinkin yksityiskohtiin menevän suomalaisen perinneaineiston analyysin jälkeen tekijä päätyy teesiin: taudinselitys, tässä tapauksessa projektiiselitys, on varhaiskantaisen parantamisnäytelmän ideologinen sisällys. Tässä moninäytök-

sisessä parantamisnäytelmässä on osajako seuraava: parannettava, parantaja ja yleisö. Kun sairaus on havaittu, pyydetään parantajan apua. Suostuttuaan tämä suorittaa esivalmisteluja, mm. osoittaa pätevyytensä. Toisessa näytöksessä ottaa parantaja eri menetelmin selon taudin laadusta, ts. etsii taudin aiheuttajan (esim. projektiin ja sen lähettäjän). Saatuaan tämän selville hän kolmannessa näytöksessä poistaa taudin aiheuttajan (siis esim. projektiin) ja julistaa sairaan terveeksi, olipa hän terve tai ei. Näytelmään kuuluu lukuisia yksityiskohtia. Näytelmä päättyy happy endiin.

Parantaja on siis pääroolin haltija, joka noudattaen sovinnaisia näyttämöohjeita selvittää sotkeutuneet juonen langat. Hän on, sanoakseni asian toisin, johtaja, joka taitavuudellaan palauttaa järjestyksen ryhmän piiriin. Hän osoittaa ymmärrettävien syiden aiheuttaneen poikkeamuksen järjestyneisyydestä, mutta nämä syyt, niin ymmärrettäviä kuin ovatkin, eivät ole ryhmän kannalta hyväksyttäviä. Joku yksilö on järkyttänyt säännöllistä elämänmenoa. Siksi johtajan (parantajan) on päästävä selville häiriötekijästä. Hänen on pakko taidollaan ja mahdolliaan poistaa häiriövaikutus. Niin voi normien säätelemä elämä ryhmän piirissä jatkua.

Täydellisyyden vuoksi teen seuraavassa muutamia huomautuksia. Luettellessaan tautiprojektiilien erilaisia hahmoja tekijä väittää niihin kuuluvan esim. pehmeän niinipallon, villarihman, madon, käärmeen ja lentohiiren. Tekijän aineiston pohjalta en voi päätellä, olisivatko tällaiset yksiselitteisesti projektiileja. — Silloin tällöin yhdytään yllättävästi johonkin vanhentuneeseen ja juonen kannalta tarpeettomaan teoriaan (esim. s. 68, alim. 1). Kysymys vaaka-

linnusta (s. 111) tuskin oli tarpeellinen esille otettavaksi. Eräiden loitsujen syntymääjasta on esitetty varomattomia väitteitä (esim. s. 135, alim. 2; s. 142, viimeistä edellinen kappale; s. 148, toinen kappale). Lukuisissa kohdissa viitataan sekundääriisiin lähteisiin, vaikka primäärilähteitä olisi yhtä hyvin ollut saatavissa. Joskus (esim. sivulla 68, alim. 1) jätetään parhain ja laajin lähde käyttämättä. Eräät sanat, kuten *Nysin* (s. 99), *Nusi* (s. 175), *Keihä* (s. 100) käännetään ylimalkaisesti sanalla 'Böser', sana *lieto* sanalla 'wogende'. Käännökset tuskin ovat oikeita. *Nysin*, *Nusi*, *Keihä* olisi ollut paras jättää nimisanoina kääntämättä ja *lieto*-sanan käännös olisi pitänyt varustaa ainakin kysymysmerkillä.

Tekijä on osoittanut laajaa kirjallisuuden tuntemusta, mikä käy ilmi johdantoon sisältyvästä katsauksesta etnomedisiinisen tutkimuksen tärkeimpiin nimiin ja esitettyihin teorioihin sekä nelisensataa nimeä käsittävästä kirjallisuusluettelosta. Tekijä ei kuitenkaan ole tyytynyt varhempien tutkijain teorioihin, vaan päätenyt induktion tietä omaansa. Teoria liittyy läheisesti niihin teorioihin, joita nyttemmin niin kuulu Mircea Eliade on esittänyt.

Teos on jäsentelyltään korkeatasoinen. Siinä on, vanhaan hyvään tapaan, alussa ilmipantu selkeät kysymyksenasettelut. Lopussa vastataan suurin sanoin, kaartelematta, asetettuihin kysymyksiin: lukija todella pääsee selville siitä, mitä on tavoiteltu ja mikä on tavoitettu. Teoksessa on oivallinen tiivistelmä, jossa — luonnollisista syistä — tosin joudutaan osaksi kertaamaan jo sanottuakin, mutta jossa on uusiakin näkökulmia. Mainitsen lopuksi kiittäen hyvästä hakemistosta ja oivallisesta painoasusta.

MARTTI HAAVIO